

IRVIN D. Yalom

Călăul dragostei

Și alte povești de psihoterapie

Traducere din engleză de
Smaranda Nistor



*Familiei mele:
Soției mele, Marilyn,
și copiilor mei,
Eve, Reid, Victor și Ben*

Cuprins

<i>Mulțumiri</i>	9
<i>Prolog</i>	11
1 Călăul dragostei	27
2 „Dacă violul n-ar fi în afara legii...”	95
3 Grasă	120
4 „A murit cine nu trebuia”	161
5 „Nu credeam s-o pătesc și eu”	194
6 „Nu trebuie să fii blând”	205
7 Două zâmbete.....	224
8 Trei scrisori nedescăcute.....	249
9 Monogamie terapeutică	282
10 În căutarea visătorului	304

Toate numele, caracteristicile care-ar putea duce la identificare și alte detalii ale materialului din fiecare caz povestit în această carte au fost schimbate.

Mulțumiri

Mai mult de jumătate din această carte a fost scrisă în timpul unui an sabatic, atunci când am călătorit foarte mult. Sunt recunoscător multor persoane și instituții care m-au găzduit și mi-au facilitat activitatea creativă: Centrului de Studii Umane din cadrul Universității Stanford, Centrului de Studii Bellagio din cadrul Fundației Rockefeller, doctorilor Mikiko și Tsunehito Hasegawa, din Tokio și Hawaii, Caffé Malvina din San Francisco, Programului de creație literară din cadrul Colegiului Bennington.

Îi sunt recunoscător soției mele, Marilyn (întotdeauna cel mai aspru critic și cel mai loial/entuziast susținător); editorului meu de la Basic Books, Phoebe Hoss, un editor care mi-a dat posibilitatea să-mi exprim deschis ideile atât în această carte, cât și celelalte cărți pe care le-am publicat la Basic, și, bineînțeles, editorului de proiect de la Basic Books, Linda Carbone. Le sunt îndatorat numeroșilor colegi și prieteni care m-au susținut în alegerea noii teme. În acest proces lung, cu siguranță am omis niște nume. Dar le mulțumesc următorilor: Pat Baumgardner, Helen Blau, Michele Carter, Isabel Davis, Stanley Elkin, John Felstiner, Albert Guerard, Maclin Guerard, Ruthellen Josselson, Herant Katchadourian, Stina Katchadourian, Marguerite Lederberg, John L'Heureux, Morton Lieberman, Dee Lum, K.Y. Lum, Mary Jane Moffatt, Nan Robinson, surorii mele Jean Rose, Gena Sorensen, David Spiegel, Winfried Weiss, fiului meu, Benjamin Yalom, promoției

1988 de doctori psihologi rezidenți de la Universitatea Stanford, secretarei mele, Bea Mitchell, care, timp de zece ani, mi-a dactilografiat însemnările medicale și ideile ce m-au inspirat în scrierea acestor povești. Ca întotdeauna, îi sunt recunoscător Universității Stanford pentru că m-a susținut, oferindu-mi libertatea academică și mediul intelectual, atât de necesare muncii mele.

Le datorez enorm celor zece pacienți ai mei care și-au dat acordul ca experiența lor să apară în paginile acestei cărți. Fiecare și-a citit povestea (cu excepția unui singur pacient, care a murit înainte ca eu să termin cartea) și a acceptat ca aceasta să fie publicată. Fiecare a verificat și a fost de acord cu schimbările făcute. Mulți mi-au oferit ajutor editorial, unul dintre ei, Dave, mi-a sugerat chiar și titlul pentru povestirea sa, unii au comentat că ascunderea identității a fost prea bine făcută și m-au îndemnat să fiu mai exact, un cuplu a fost neliniștit de faptul că mi-am exprimat propria părere sau de libertățile pe care am îndrăznit să mi le iau, dar cu toate acestea și-au dat acordul în speranța că poveștile lor vor fi de ajutor terapeuților și/sau altor pacienți. Tuturor le sunt adânc recunoscător.

Aceste povești sunt adevărate, dar a trebuit să fac unele modificări pentru a proteja identitatea pacienților. Deseori am făcut substituiri simbolice pentru anumite aspecte ale identității și vieții pacientului, iar ocazional am transferat personajului o parte din identitatea pacientului. Dialogul este adeseori unul fictiv, iar reflecțiile personale sunt legate strict de cazul respectiv. Identitatea pacienților este bine disimulată și numai ei își pot recunoaște povestea. Cititorii care au impresia că îi știu pe unii dintre cei zece, cu siguranță se înșală.

Prolog

Imaginați-vă această scenă: trei sau patru sute de oameni, care nu se cunosc între ei, se conformează rugăminții de a se împărți în grupuri de câte doi și de a-i pune partenerului o singură întrebare: „Ce îți dorești?” — iar și iar și iar!

Ce poate fi mai simplu de-atât? O întrebare nevinovată și răspunsul la ea. Și totuși, de nenumărate ori am văzut cum acest exercițiu în grup evocă sentimente neașteptat de puternice. Adeseori, după nici câteva minute, toată sala freamătă de emoție. Bărbați și femei — care în nici un caz nu sunt disperați sau nevolnici, dimpotrivă, sunt oameni cu succes în viață, care se descurcă bine, se îmbracă bine, sclipește aerul în jurul lor pe unde merg! — tulburați până în adâncul sufletului. Le auzi chemarea către ființe dragi și pierdute pe vecie — părinți care-au murit sau sunt departe, soți sau soții, copii, prieteni buni: „Vreau să te mai văd o dată.” „Vreau să mă iubești.” „Vreau să știu că sunteți mândri de mine.” „Vreau să știi că te iubesc și cât de rău îmi pare că nu ți-am spus-o niciodată.” „Te vreau înapoi... mă simt atât de singur!” „Vreau copilăria pe care n-am avut-o niciodată.” „Vreau să fiu sănătos... vreau să mai fiu tânăr o dată! Vreau să fiu iubit, să fiu respectat. Vreau ca viața mea să însemne ceva. Vreau să realizez lucruri importante. Vreau să fac ceva care să conteze, să fiu recunoscut, să nu fiu uitat.”

Câtă năzuință! Cât dor! Și câtă suferință, atât de aproape de suprafață, iese la iveală în nici câteva minute... Amărăciune în fața destinului. Chin de viață. O durere care este întotdeauna

acolo, zumzăind neîntrerupt chiar sub membrana subțire a existenței. Durere la care e mult prea ușor de ajuns. Multe lucruri — un simplu exercițiu în grup, câteva minute de reflecție adâncă, o operă de artă, o predică, o criză personală, o pierdere — ne reamintesc faptul că năzuințele noastre cele mai profunde nu pot fi nicicând împlinite: să fim tineri iar, să nu îmbătrânim atât de repede, să vină înapoi cei care ne-au plecat, să ne bucurăm de dragoste eternă, să fim protejați, să aibă totul un sens, să fim nemuritori!

În momentul când aceste dorințe irealizabile ajung să ne domine viața, atunci ne întoarcem după ajutor spre familie, prieteni, religie — iar uneori spre psihoterapeuți.

În această carte voi spune poveștile a zece pacienți care au apelat la psihoterapie și care, pe parcursul acestui demers, s-au luptat cu durerea existențială. Dar nu acesta a fost motivul pentru care mi-au cerut ajutorul; dimpotrivă, toți zece sufereau de problemele obișnuite ale vieții cotidiene: singurătate, dispreț față de sine, impotență, migrene, compulsivitate sexuală, obezitate, hipertensiune, tristețe, o mistuitoare dragoste obsesivă, oscilații bruște ale stării de spirit, deprimare. Și totuși, cumva (un „cumva“ care se dezvăluie altfel în fiecare poveste), psihoterapia a scos la iveală rădăcini adânci ale acestor probleme cât se poate de prozaice — rădăcini care se întind departe, până la esența existenței.

„Vreau! Vreau!“ se aude mai tot timpul în cursul acestor istorisiri. O pacientă a strigat: „O vreau înapoi pe scumpa mea fetiță moartă!“, în timp ce își neglija cei doi băieți rămași în viață. Un alt pacient insista: „Îmi doresc să le reglez pe toate femeile care-mi ies în cale!“, pe măsură ce cancerul limfatic de care suferea îi invadea pe rând cele mai tainice cotloane ale trupului. Iar un altul implora: „Vreau niște părinți și o copilărie de care n-am avut parte niciodată!“, agonizând asupra a trei scrisori pe care nu se putea hotărî să le deschidă. Iar o alta a declarat: „Vreau să fiu veșnic tânără“, căci ea, o femeie în vârstă, nu se putea desprinde din dragostea devoratoare pe care i-o purta unui bărbat cu treizeci și cinci de ani mai tânăr decât ea.

Eu cred că materia primordială de care se ocupă psihoterapia este întotdeauna durerea existențială de acest fel — și nu sunt, așa cum se susține adeseori, pornirile instinctuale refulate sau niște cioburi imperfect îngropate dintr-un trecut personal tragic. În demersul meu terapeutic cu fiecare dintre acești zece pacienți, coniectura clinică primară de la care pornesc — o ipoteză pe care mi-am întemeiat tehnica procedurală — este aceea că angoasa fundamentală decurge din strădania cuiva, în mod conștient sau inconștient, de-a face față realităților brutale ale vieții, acelor lucruri care ne sunt „date” în cursul existenței.*

Eu am constatat că un număr de patru realități date sunt deosebit de relevante pentru psihoterapie: faptul că moartea este inevitabilă pentru fiecare dintre noi și pentru cei pe care-i iubim; faptul că suntem liberi să ne facem viața așa cum dorim; faptul că, în ultimă instanță, suntem cu toții singuri; și, în sfârșit, faptul că viața nu are nici un sens sau scop final evident. Oricât de sumbre ne-ar putea părea aceste realități ineluctabile, ele conțin totuși sămânța înțelepciunii și a mântuirii. Eu sper să demonstrez, prin aceste zece povești de psihoterapie, că este posibil să înfruntăm adevărurile existenței și să le punem puterea de influență în slujba schimbării personale și a dezvoltării.

Dintre aceste adevăruri certe ale vieții, moartea este cel mai evident, cel mai ușor de intuit ca dat ineluctabil. La o vârstă fragedă, mult mai devreme decât se crede în general, aflăm că moartea va veni într-o zi și că nu există scăpare. Cu toate acestea, ca să folosim vorbele lui Spinoza, „totul caută să dăinuie în felul cum există”. În străfundul nostru există un omniprezent conflict între dorința de a continua să existăm și conștientizarea morții inevitabile.

Pentru a ne adapta la realitatea morții, ne arătăm necontenit ingenioși în a inventa moduri prin care s-o tăgăduim sau să ne ferim de ea. Cât suntem copii, negăm moartea cu ajuto-

* Pentru o analiză detaliată a acestei perspective existențiale, precum și a teoriei și practicii psihoterapiei întemeiate pe ea, a se vedea cartea mea intitulată *Existential Psychotherapy* (New York: Basic Books, 1980).

rul părinților care ne liniștesc și al miturilor religioase și seculare; mai târziu, o personificăm, transformând-o într-o entitate — un monstru, un demon, spectrul cu coasa. La urma urmei, dacă moartea este ceva care ne urmărește, atunci poate că totuși vom găsi o cale prin care să scăpăm de ea; în plus, oricât de înspăimântătoare ar fi o arătare care aduce moartea, ne sperie mai puțin decât adevărul în sine: faptul că fiecare purtăm în noi înșine spori proprii dispariției! În timp, copiii experimentează și alte moduri de-a atenua angoasa morții: ei se detoxifică de moarte luând-o în derâdere, provocând-o prin gesturi de-o îndrăzneală nebunească, sau se desensibilizează de ea ca de-un virus, asistând în compania securizantă a celor de-o seamă cu ei și a pungilor cu floricele călduțe de porumb la filme de groază și la povești cu stafii.

Pe măsură ce îmbătrânim, învățăm cum să ne scoatem moartea din minte; ne distragem singuri atenția în altă parte; o transformăm în ceva pozitiv (trecerea în neființă, întoarcerea acasă, reîntâlnirea cu Dumnezeu, împăcarea finală); o contestăm cu mituri de prelungire a vieții; năzuim la nemurire prin opere care să dăinuie veșnic, proiectându-ne sămânța în viitor prin copiii noștri sau îmbrățișând un sistem religios care oferă perpetuare spirituală.

Mulți oameni nu sunt de acord cu această descriere a refuzului de-a accepta moartea. „Prostii!”, spun ei. „Noi nu negăm moartea. Toți vom muri într-o zi. Știm lucrul ăsta. Este o realitate evidentă. Dar are vreun rost să ne tot gândim la ea?”

Adevărul este că știm fără să știm. Ne dăm seama *despre ce e vorba*, intelectul nostru știe care sunt datele concrete, dar noi — adică acea parte inconștientă a minții noastre care ne apără de anxietatea copleșitoare — am scindat sau disociat sentimentul de teroare care însoțește ideea de moarte. Acest proces disociativ este inconștient, ne rămâne invizibil, dar ne putem convinge de existența lui în timpul rarelor episoade când mașinaria negării nu mai funcționează și neliniștea morții irumpe cu toată forța. S-ar putea ca acest lucru să nu se întâmple decât foarte rar, poate o dată sau de două ori într-o viață de om. Uneori se întâmplă în momente de conștientizare acută a vieții,

alteori după ce am fost la un pas de moarte sau ne-a murit cineva drag — cel mai frecvent însă angoasa morții iese la suprafață în coșmaruri.

Coșmarul este un vis ratat, un vis care, prin faptul că n-a „stăpânit” angoasa, nu și-a îndeplinit rolul de paznic al somnului. Chiar dacă lucrurile propriu-zis visate în timpul unui coșmar diferă, procesul esențial de la baza coșmarurilor este același: spaima primordială de moarte a scăpat de vigilența celor ce-o țin sub obroc și-a explodat în instanța conștientă a psihicului. Istorisirea „În căutarea visătorului” oferă o singulară viziune din culise asupra acestei evadări în conștient a spaimii de moarte, precum și asupra efortului disperat făcut de mintea celui în cauză s-o țină sub control: aici, în chiar mijlocul imageriei funebre, sumbre și atotpătrunzătoare, din coșmarul lui Marvin, apare un instrument care vine în sprijinul vieții și sfidează moartea — bastonul cu vârful de-un alb strălucitor, folosit de cel ce visează într-un duel sexual cu moartea.

Actul sexual este și el văzut de protagoniștii altor istorii ca un fel de talisman cu care pot ține la distanță împuținarea forțelor, bătrânețea și apropierea morții; de unde promiscuitatea compulsivă a unui bărbat tânăr în fața cancerului care-l ucide („Dacă violul n-ar fi în afara legii...”); și încăpățânarea cu care un altul, bătrân de data aceasta, se agață de scrisorile îngălbenite de vreme pe care i le-a trimis în urmă cu treizeci de ani iubita lui acum moartă („Nu trebuie să fii blând”).

De-a lungul a foarte mulți ani de când lucrez cu bolnavi de cancer pe care-i așteaptă un sfârșit iminent, am remarcat două metode des folosite și deosebit de eficiente în a atenua frica de moarte: două credințe sau, mai bine zis, idei delirante, care conferă un anume sentiment de siguranță. Una este convingerea că fiecare avem ceva „special”, altfel decât tot restul lumii; cealaltă, credința într-o salvare de ultim moment. Cu toate că acestea chiar sunt idei delirante, prin aceea că reprezintă „false convingeri fixate”, eu nu folosesc termenul *delirant* într-un sens peiorativ: acestea sunt convingeri universale, care, la un anume nivel al instanței conștiente, există în noi toți și joacă un rol în câteva dintre poveștile ce urmează.

Singularitatea este credința ființei umane în caracterul ei invulnerabil și inviolabil — în afara legităților obișnuite ale biologiei și destinului omenesc. La un moment dat în viață, toți vom avea de înfruntat o situație de criză, care poate fi o boală gravă, un eșec în carieră sau un divorț; sau, așa cum a pățit Elva din povestea „Nu credeam s-o pățesc și eu”, poate fi un eveniment cu nimic mai serios decât furtul poșetei pe stradă, care ne dezgolește brusc, arătându-ne în întreaga noastră banalitate de ființe normale, exact la fel ca toate celelalte, și contestă ipoteza obișnuită că viața va fi mereu o spirală care nu poate merge decât în sus.

În timp ce credința în singularitatea personală ne asigură un sentiment de securitate care vine dinăuntru, celălalt mecanism principal de negare a morții — credința într-un izbăvitor de ultimă instanță — ne permite să ne simțim tot timpul priviți și apărați de o forță exterioară. De-o fi să ne împiedicăm și să cădem bolnavi, de-o fi să ajungem chiar pe marginea prăpastiei, există totuși, suntem noi convinși, o apariție atotputernică pusă în slujba noastră care ne va aduce întotdeauna înapoi.

Împreună, aceste două sisteme de convingeri alcătuiesc o dialectică — două reacții diametral opuse la situația în care se află omul. Ființa umană fie își declară autonomia prin autoafirmare eroică, fie caută securitatea prin contopirea cu o forță superioară — cu alte cuvinte, evoluează sau fuzionează, se separă sau se înglobează. Se transformă în propriul părinte sau rămâne un veșnic copil.

Cei mai mulți dintre noi, în majoritatea timpului, putem să trăim liniștiți ferindu-ne de suflarea rece a morții, chicotind încurcați și aprobându-l pe Woody Allen când spune: „Nu mi-e frică de moarte. Doar că n-aș vrea să fiu de față când se va întâmpla.” Dar mai există o cale — o lungă tradiție, aplicabilă psihoterapiei — care ne învață că o deplină conștientizare a morții ne desăvârșește înțelepciunea și ne îmbogățește viața. Ultimele cuvinte rostite pe patul morții de unul dintre pacienții mei (în „Dacă violul n-ar fi în afara legii...”) demonstrează că, deși *realitatea concretă*, fizică, a morții ne distruge, *ideea* de moarte ar putea să ne salveze.

Libertatea, un alt dat al existenței, ridică, pentru câțiva dintre acești zece pacienți, o dilemă. Atunci când Betty, o pacientă obeză, m-a anunțat că se îmbuibase cu mâncare chiar înainte de-a veni la cabinetul meu și că plănuia să se îndoape din nou de îndată ce va pleca de la mine, ce încerca ea să facă era să renunțe la propria libertate, convingându-mă pe mine să-mi asum controlul asupra ei. Iar toată desfășurarea terapiei cu o altă pacientă (Thelma din „Călăul dragostei”) s-a axat pe tema cedării în fața unui fost iubit (și terapeut) și pe strădania mea de-a găsi strategii prin care s-o ajut să-și recapete puterea și libertatea.

Libertatea ca un dat pare să fie însăși antiteza morții. În timp ce moartea ne îngrozește, libertatea este considerată în general și fără echivoc un lucru pozitiv. Istoria civilizației occidentale nu este oare plină de dovezi ale dorinței de libertate, ba chiar împinsă înainte de asemenea năzuințe? Și totuși libertatea, văzută dintr-o perspectivă existențială, este indestructibil legată de anxietate, prin afirmarea ideii că, în ciuda experienței cotidiene, nu intrăm și nici nu ieșim în cele din urmă dintr-un univers bine structurat, cu o menire grandioasă și eternă. Libertatea înseamnă că fiecare este responsabil pentru propriile alegeri și fapte, pentru propria-i situație de viață.

Deși cuvântul *responsabil* poate fi folosit într-o mare varietate de moduri, eu prefer definiția lui Sartre: a fi responsabil înseamnă „a fi autorul a ceva”, fiecare dintre noi fiind deci autorul propriului mod de a trăi. Suntem liberi să fim oricum altfel decât neliberi — suntem, ar spune Sartre, condamnați la libertate. Într-adevăr, unii filosofi pretind chiar mult mai mult: că arhitectura minții umane ne face pe fiecare dintre noi responsabil pentru structura realității exterioare, pentru însăși forma de spațiu și timp. Tocmai aici, în ideea construcției de sine, își face loc angoasa: suntem creaturi care tânjesc după structură și ne sperie acest concept al libertății care presupune că dincolo de noi nu există nimic — nimicnicie și-atâta tot.

Orice terapeut știe că primul pas crucial în psihoterapie este asumarea de către pacient a responsabilității pentru chinul din viața lui. Atât timp cât cineva crede că problemele lui

sunt provocate de vreo forță sau putere de influență din exterior, psihoterapia nu are nici un punct de sprijin. La urma urmei, dacă problema este în altă parte, atunci de ce te-ai schimba tu, cel afectat? Lumea din jur (prieteni, colegi de serviciu, soț sau soție) este cea care trebuie să fie schimbată — sau preschimbată cu altceva. Astfel, Dave (din povestirea „Nu trebuie să fii blând”), cel ce se văita de viața amară pe care o ducea ca prizonier al unei căsnicii-închisoare, veșnic spionat de o nevastă-gardian posesivă, n-a putut să meargă mai departe cu terapia decât în momentul în care a recunoscut că, într-o anumită măsură, era el însuși responsabil pentru construirea acelei închisori.

Dat fiind că pacienții tind să opună rezistență în fața asumării responsabilității, terapeuții trebuie să-și dezvolte tehnici procedurale cu care pacienții să fie făcuți să-și dea seama de felul în care își creează ei singuri problemele. O tehnică eficientă pe care eu o folosesc în multe dintre aceste cazuri constă în concentrarea atenției pe „aici și acum”. Din cauza faptului că pacienții tind să recreeze în cadrul psihoterapiei aceleași probleme interpersonale care îi torturează în viața lor obișnuită, eu mă concentrez pe ceea ce se petrece, în prezentul imediat, între mine și un pacient, mai degrabă decât pe evenimentele din trecutul lui sau din existența lui actuală. Examinând detaliile relației terapeutice (sau, dacă este vorba de psihoterapie în grup, cele ale relațiilor dintre membrii grupului), pot să identific pe loc modul în care un pacient influențează reacțiile de răspuns ale altor oameni. Spre exemplu, chiar dacă Dave putea să se opună asumării responsabilității pentru problemele lui conjugale, nu putea să se opună datelor imediate pe care el însuși le genera în terapia de grup: adică, purtarea lui secretoasă, zeflemistă și de-un echivoc care veșnic părea să ascundă ceva îi stimula pe ceilalți membri ai grupului să-i răspundă aproape la fel cum făcea și soția lui acasă.

Într-o manieră similară, terapia pentru Betty („Grasă”) a rămas ineficace atât timp cât ea putea să dea vina pentru singurătatea ei pe dominantă superficială și deșănțată a culturii californiene. Abia atunci când i-am demonstrat eu modul în

care, pe parcursul orelor petrecute împreună, comportarea ei impersonală, timidă și distantă ajungea să recreeze și în cadrul terapiei același mediu impersonal, a putut Betty să înceapă să-și examineze propria responsabilitate pentru izolarea în care trăia.

Deși asumarea responsabilității îl aduce pe pacient în anticamera schimbării, ea nu este totuși sinonimă cu schimbarea. Or, schimbarea este întotdeauna adevărata pradă pe care-o urmărim, oricât s-ar căzni un terapeut să flirteze cu revelația interioară, asumarea responsabilității și realizarea de sine.

Libertatea ne impune nu doar să purtăm răspunderea pentru alegerile făcute în viață, ci incumbă și ideea că schimbarea necesită un act de voință. Deși *voința* este un concept pe care psihoterapeuții nu-l folosesc decât rareori explicit, aceasta nu înseamnă că nu depunem mari eforturi pentru a influența voința unui pacient. Noi, terapeuții, clarificăm și interpretăm la nesfârșit, presupunând (și acesta este un salt de credință secular, lipsit de o convingătoare susținere empirică) că înțelegerea va duce invariabil la apariția schimbării. După ce ani întregi de interpretări n-au reușit să genereze schimbarea, s-ar putea să începem să facem apel direct la voință: „Mai este nevoie și de efort, să știi. Trebuie să încerci. Există momente în care se impune să cugeți și să analizezi, dar vine și o clipă în care trebuie să acționezi.” Iar atunci când îndemnul explicit eșuează, terapeutul se vede obligat, așa cum stau mărturie aceste istorii, să apeleze la orice mijloc cunoscut prin care o persoană poate s-o influențeze pe alta. Așadar, s-ar putea să dau sfaturi, să mă cert, să devin un pisălog, să momesc, să incit, să implor sau pur și simplu să îndur cu stoicism, în speranța că optica nevrotică de viață a pacientului meu se va prăbuși singură la un moment dat, din pură oboseală.

Prin exercitarea voinței, care este resortul motor al acțiunii, are loc exprimarea concretă, prin actele comise, a libertății noastre. Eu consider că exercitarea voinței comportă două etape: dorindu-și ceva, omul inițiază, iar apoi pune în practică prin luarea unei decizii.

Unii oameni sunt blocați volitiv, neștiind nici ce simt, nici ce vor. Fără opinii, fără impulsuri, fără înclinații, ei devin paraziți agățați de dorințele altora. Oamenii de acest fel tind să fie obositori. Betty era agasantă tocmai pentru că-și înăbușea propriile dorințe, iar ceilalți se plictiseau la un moment dat să-i tot suplinească lipsa de imaginație și voință.

Alți pacienți nu sunt în stare să ia o hotărâre. Deși știu exact ce anume vor și ce anume trebuie să facă, ei nu pot să treacă la fapte și, în loc să acționeze, se zbugumă la nesfârșit în pragul deciziei. Saul, din povestea „Trei scrisori nedescifrate”, știa că orice om cu mintea întreagă ar fi deschis scrisorile; și totuși spaima pe care i-o provocau ele îi paralizase voința. Thelma (din „Călăul dragostei”) știa că pasiunea ei obsesivă ajunsese să-i transforme viața într-o iluzie lipsită de orice urmă de realitate. Ea știa că, așa cum singură a spus-o, își trăiește viața cu opt ani în urmă; și că, pentru a-și recăpăta prezentul, trebuie să renunțe la pasiunea nebună care-o orbea. Un lucru pe care însă nu putea sau nu voia să-l facă, și rezista cu ferocitate în fața tuturor încercărilor mele de a-i energiza voința.

Deciziile sunt dificil de luat din multe motive, unele dintre ele ajungând chiar până în străfundurile ființei noastre intime. În romanul *Grendel*, John Gardner vorbește despre un om înțelept care își sintetizează meditațiile asupra misterelor vieții în două postulate simple, dar teribile: „Lucrurile pier încet, alternativele exclud.” Despre primul postulat, moartea, am pomenit deja. Cel de-al doilea, „alternativele exclud”, este o cheie importantă pentru a înțelege de ce nu-i ușor să iei decizii. Decizia presupune invariabil o renunțare: pentru fiecare da trebuie să existe un nu, fiecare decizie eliminând sau distrugând alte opțiuni (rădăcina cuvântului „decide” înseamnă „ucidere”, ca în *omucidere* sau *sinucidere*). Astfel, Thelma se agăța de infimezimala șansă că ar putea să-și reînnoade relația cu fostul ei iubit, renunțarea la acea posibilitate însemnând pentru ea degradare și moarte.

Izolarea existențială, un al treilea dat al vieții, se referă la distanța de netrecut dintre sine și alții — un spațiu gol care există chiar și în condițiile unor relații interpersonale de care ne

simțim profund mulțumiți. Omul este despărțit nu doar de alte ființe, ci și de lume, în măsura în care sinele constituie propria lume. Izolarea de acest gen trebuie deosebită de celelalte două tipuri: cea interpersonală și cea intrapersonală.

Cineva se va simți izolat *interpersonal* sau însingurat dacă îi lipsesc deprinderile sociale sau stilul de personalitate care să permită interacțiuni sociale caracterizate prin intimitate. Izolarea *intrapersonală* are loc în momentul în care sinele este scindat, ca atunci când disociem starea emoțională de amintirea unui eveniment. Cea mai drastică și mai dramatică formă de scindare, personalitatea multiplă, este relativ rară (deși a început să fie tot mai mult recunoscută ca atare); atunci când chiar este vorba despre așa ceva, terapeutul s-ar putea să se vadă confruntat, așa cum am pățit eu tratând-o pe Marge („Monogamie terapeutică”), cu o dilemă incontestabilă: care dintre personalități se cuvine să fie ocrotită și lăudată?

Deși nu există nici un remediu pentru izolarea existențială, terapeuții trebuie să descurajeze falsele soluții. Eforturile cuiva de-a evada din claustrare îi pot sabota relațiile cu alți oameni. Nenumărate prietenii sau căsniciile s-au destrămat pentru că, în loc să intre în legătură cu altă persoană și să-i pese de ea, cineva se folosește de altcineva ca de-un scut împotriva singurătății.

O încercare normală și viguroasă de-a rezolva izolarea existențială, care are loc în câteva dintre aceste istorii, este contopirea — dizolvarea granițelor propriei ființe și unirea cu o alta. Forța fuziunii a fost demonstrată prin experimente de percepție subliminală, în care mesajul „Eu și mama suntem una”, proiectat pe un ecran cu atâta rapiditate încât subiecții nu-l pot vedea în mod conștient, îi făcea pe aceștia să declare apoi că se simt mai bine, mai puternici, mai optimiști — și chiar să răspundă mai bine decât alți oameni (cu modificare comportamentală) la tratamentul unor probleme ca fumatul, obezitatea sau tulburările de comportament ale adolescenților.

Unul dintre marile paradoxuri ale vieții este acela că din conștiința de sine decurge o stare de anxietate. Fuziunea elimină anxietatea într-o manieră radicală — prin eliminarea con-

științei de sine. Persoana care s-a îndrăgostit și a pătruns într-o stare extatică de contopire cu obiectul dragostei sale nu se mai gândește la sine, pentru că stingherul și dilematicul *eu* (alături de angoasa însoțitoare a izolării) se dizolvă în *noi*. Astfel, scăpăm de anxietate, dar ne pierdem pe noi înșine.

Iată de ce psihoterapeuților nu le place să trateze un pacient care s-a îndrăgostit. Psihoterapia și starea de contopire prin dragoste sunt incompatibile, pentru că munca terapeutică necesită o conștientizare dubitativă a sinelui și o anxietate care, în ultimă instanță, servesc drept călăuză în analiza conflictelor interioare.

Mai mult decât atât, mie îmi este greu, la fel ca majorității celorlalți terapeuți, să înnod o relație cu un pacient care s-a îndrăgostit. În povestea „Călăul dragostei”, Thelma nu voia să relaționeze cu mine: întreaga ei energie se consuma în obsesia-i amoroasă. Fiți cu mare grijă la atașamentul exclusiv și intens față de-o altă persoană; nu este, așa cum cred oamenii uneori, o dovadă de iubire pură. O asemenea afecțiune închisă în sine și exclusivistă — hrănindu-se din ea însăși, nedând nimic altora și insensibilă la nevoile lor — este sortită să se roadă singură pe dinăuntru. Dragostea nu este doar o scânteie a pasiunii care se aprinde între doi oameni; există o infinită diferență între a te îndrăgosti și a continua să iubești. Mai degrabă, dragostea este un mod de a fi, un mod de „a-ți dăruii sentimentele”, nu unul de „a cădea pradă sentimentelor” — un mod de a relaționa în general, nu un act limitat la o singură persoană.

Deși ne străduim din toate puterile să trecem prin viață câte doi sau în grup, există momente, mai ales în apropierea morții, când adevărul — acela că ne naștem singuri și trebuie să murim singuri — își găsește drum în conștiința noastră cu o limpezime care ne dă fiori. Eu am auzit mulți pacienți pe moarte remarcând că lucrul cel mai îngrozitor în privința morții este că trebuie s-o faci singur. Și totuși, chiar și în pragul morții, voința altcuiva de-a fi prezent poate să penetreze izolarea. Așa cum spunea un pacient din povestea „Nu trebuie să fii blând”: „Chiar dacă ești singur în barca ta, nu se poate să nu te simți mai liniștit când vezi că, în apropiere, luminile altor bărci se leagănă pe valuri.”

Așadar, dacă moartea este inevitabilă, dacă toate realizările noastre și, de fapt, întreg sistemul nostru solar vor fi distruse într-o zi și vor zăcea în ruine, dacă lumea este contingentă (adică, dacă totul ar fi putut la fel de bine să fie cu totul altfel), dacă ființele umane trebuie să construiască lumea și rostul omului în această lume, atunci ce semnificație durabilă ar putea exista în viață?

Această întrebare îi bântuie pe bărbații și femeile din ziua de azi, și mulți se îndreaptă spre psihoterapie fiindcă simt că viețile lor n-au nici un sens, nici un țel. Suntem creaturi care au nevoie să înțeleagă — să găsească un sens în toate. Biologic vorbind, sistemul nostru nervos este organizat în așa fel încât creierul grupează automat stimulii pe care-i primește sub formă de configurații. Semnificația înțeleasă ne conferă și sentimentul că putem fi stăpâni pe lumea noastră; simțindu-ne neajutorați și derutați în fața aleatoriului, a evenimentelor fără nici un tipar aparent, căutăm să le ordonăm și, prin aceasta, să avem senzația că le controlăm. Chiar mai important decât atât, înțelesul dă naștere valorilor și, mai departe, unui cod de comportament — astfel, răspunsul la întrebările despre *de ce* (De ce trăiesc?) furnizează un răspuns la întrebările despre *cum* (Cum trăiesc?).

Există, în aceste zece povești de psihoterapie, puține discuții explicite despre sensul vieții. Căutarea semnificației, cam la fel ca aceea care urmărește plăcerea, trebuie să fie făcută pe oculte. Semnificația decurge din înfăptuirea a ceva care să aibă rost: cu cât o urmărim mai deliberat, cu atât avem mai puține șanse s-o găsim; întrebările raționale pe care le putem pune despre semnificație vor dăinui întotdeauna mai mult decât răspunsurile. În psihoterapie, la fel ca în viață, valoarea semnificativă este un produs secundar al implicării și angajamentului, și tocmai acolo trebuie terapeuții să-și dirijeze eforturile — nu că implicarea ar furniza răspunsul rațional la întrebările despre semnificație, dar face ca aceste întrebări să nu mai conteze.

Această dilemă existențială — o ființă aflată în căutarea sensului și a certitudinii, într-un univers lipsit și de una, și de alta — are o extraordinară relevanță pentru profesiunea de psi-

hoterapeut. În munca lor de zi cu zi, terapeuții, dacă vor să relaționeze cu pacienții lor într-o manieră autentică, resimt un grad considerabil de incertitudine. Confruntarea unui pacient cu întrebări fără răspuns nu numai că îl expune pe terapeut la exact aceleași întrebări, dar acesta din urmă trebuie și să admită, așa cum am făcut-o eu în „Două zâmbete”, că experiența trăită de celălalt rămâne, până la urmă, inflexibil de intimă și imposibil de înțeles.

Într-adevăr, capacitatea de a tolera incertitudinea este o condiție prealabilă esențială pentru profesia de psihoterapeut. Oricât ar crede publicul larg că terapeuții îi îndrumă sistematic și cu o mână sigură pe pacienți, de-a lungul unor etape previzibile de terapie, în direcția unui scop dinainte cunoscut, doar rareori se întâmplă așa — dimpotrivă, așa cum stau mărturie aceste zece povești, terapeuții ezită adeseori, improvizează și bâjbâie în căutarea unei direcții de înaintare. Teribila tentație de a obține certitudinea prin înregimentarea într-un curent ideologic și adoptarea unui sistem terapeutic strict este înșelătoare — o asemenea credință poate să blocheze comunicarea nesigură și spontană de care are absolută nevoie o terapie eficace.

Această comunicare, însăși esența fundamentală a psihoterapiei, este întâlnirea profund umană și plină de grijă dintre doi oameni, dintre care unul (în general, pacientul, dar nu întotdeauna) este mai tulburat decât celălalt. Terapeuții au un dublu rol: ei trebuie atât să-i observe pe pacienții lor, cât și să participe la viața pacienților lor. Ca observator, trebuie să te arăți suficient de obiectiv pentru a-i putea oferi pacientului îndrumarea elementară necesară. Ca participant, trebuie să pătrunzi în viața pacientului tău și această întâlnire te influențează, iar uneori chiar te face să te schimbi.

Alegând să pătrund cu totul în viața unui pacient, eu, terapeutul, nu doar că mă expun aceluiași probleme existențiale ca pacienții mei, ci trebuie și să fiu pregătit să le examinez cu aceleași reguli de interogație. Trebuie să pornesc de la premisa că e mai bine să știi, decât să nu știi, să te aventurezi, decât să nu te aventurezi; și că magia și iluzia, oricât de fabuloase, oricât de seducătoare, nu fac altceva decât să șubrezească, în cele din

urmă, spiritul uman. Eu iau foarte în serios vorbele tranșante ale lui Thomas Hardy: „Dacă există cumva o cale spre mai bine, ea reclamă să privim în față răul cel mai mare.“

Dublul rol de observator și participant îl solicită mult pe terapeut, iar pentru mine, în aceste zece cazuri relatate aici, a ridicat întrebări chinuitoare. De exemplu, unui pacient care m-a rugat să-i păstrez scrisorile de dragoste, cum să-i cer eu să înfrunte deschis exact aceleași probleme pe care eu, în propria-mi existență, le-am evitat mereu? Aș putea eu să-l ajut să meargă mai departe decât am mers eu? Cum să le pun eu nemiloase întrebări existențiale unui om aflat pe moarte, unei văduve, unei mame căreia îi murise copilul și unui pensionar anxios cu vise transcendente — întrebări la care nici eu n-am nici un răspuns? S-ar fi convenit să-mi dezvălui slăbiciunea și limitele în fața unei paciente a cărei personalitate alternativă mi se părea teribil de seducătoare? Puteam eu oare să înfirip o relație sinceră și plină de grijă cu o femeie obeză a cărei înfățișare îmi repugna? Trebuie eu, sub deviza cunoașterii de sine lucide, să-i răpesc unei femei bătrâne iluzia de dragoste complet irațională, dar profund reconfortantă și revitalizantă? Sau să-mi impun cu forța voința asupra unui bărbat care, incapabil să acționeze spre binele propriu, se lăsa terorizat de trei scrisori nedescăcute?

Deși în aceste zece povești de psihoterapie veți întâlni de ne-numărate ori cuvintele *pacient* și *terapeut*, nu vă lăsați induși în eroare de acești termeni — este vorba despre oameni obișnuiți și de istorii care se pot întâmpla oricui. Calitatea de pacient este ubicuă; asumarea etichetei are loc în mare măsură arbitrar, depinzând adeseori mai mult de factori culturali, educaționali și economici, decât de gravitatea patologiei. Cum și terapeutii, nu mai puțin decât pacienții, trebuie să se confrunte cu aceste realități date ale existenței, postura profesională de obiectivitate dezinteresată, atât de necesară metodei științifice, devine inadecvată. Noi, psihoterapeuții, pur și simplu nu putem să reacționăm cu simpatie și sollicitudine în fața problemelor pacienților, îmboldindu-i să le înfrunte hotărâți. Nu le putem spune „*voi și problemele voastre*“. Dimpotrivă, trebuie să

vorbim despre noi și problemele noastre, pentru că viața noastră, existența noastră, va fi întotdeauna strâns înlănțuită cu moartea, dragostea cu pierderea, libertatea cu teama, evoluția cu separarea. Din acest punct de vedere, suntem cu toții, împreună, în aceeași barcă.

Călăul dragostei

Nu-mi place să lucrez cu pacienții care sunt îndrăgostiți. Poate din cauză că îi invidiez — și eu râvnesc la încântarea fermecată. Ori poate pentru că dragostea și psihoterapia sunt fundamental incompatibile. Un terapeut bun se luptă cu întunericul și caută clarificarea, pe când iubirea romantică se sprijină pe mister și se năruie când o scrutezi cu atenție. Detest să fiu călăul dragostei!

Și totuși, Thelma, în chiar momentele de început ale primei noastre discuții, mi-a spus că este fără speranță și tragic îndrăgostită, iar eu n-am ezitat deloc, nici măcar o clipă, s-o accept ca pacientă. Tot ce-am văzut eu dintr-o primă privire — fața ridată a unei femei de șaptezeci de ani, cu acel inconfundabil tremur senil al bărbiei, părul galben oxigenat, rar și neîngrijit, mâinile emaciate, cu vene albăstrii — îmi spunea că probabil se înșală, n-are cum să fie îndrăgostită. Cum ar putea dragostea alege vreodată să mistuie un asemenea trup bătrân și decrepit, care abia se ține pe picioare, sau să-și găsească adăpost în costumul lălău de trening din poliester?!

Mai mult decât atât, unde era aura de fericire extatică a iubirii? Suferința Thelmei nu mă surprindea, dragostea fiind întotdeauna contaminată cu durere; dar dragostea ei era monstruos de dezechilibrată — n-avea în ea *nici pic* de plăcere, făcându-i viața în întregime un chin.

Așa că am acceptat s-o tratez, sigur fiind că suferă, dar nu de dragoste, ci de-o rară variantă a acesteia, pe care ea o confunda cu dragostea. Și eram nu doar convins că pot s-o ajut pe

Thelma, ci și intrigat de ideea că această falsă dragoste putea fi un far care să lumineze cât de cât misterul adânc al iubirii.

Thelma a fost distantă și rigidă în prima noastră întâlnire. Nu mi-a întors zâmbetul, când am salutat-o în sala de așteptare, și m-a urmat la un pas sau doi distanță, când am condus-o pe coridor spre cabinet. După ce am intrat, n-a inspectat cu privirea ambientul, ci s-a așezat imediat jos. Apoi, fără să aștepte vreun comentariu din partea mea și fără să-și descheie jacheta groasă pe care-o purta peste costumul de trening, a tras adânc aer în piept, cu un zgomot șuierător, și-a început:

— Acum opt ani am avut o legătură cu terapeutul meu. De-atunci, nu mi l-am mai putut scoate din minte. Aproape că m-am sinucis o dată și cred că data viitoare am să reușesc. Ești ultima mea speranță.

Eu întotdeauna ascult cu maximă atenție primele vorbe pe care mi le spune un pacient. De multe ori, sunt nefiresc de revelatoare și prevestesc genul de relație pe care voi putea s-o stabilesc cu acel pacient. Cuvintele ne permit să trecem granița în viața altcuiva, dar tonul vocii Thelmei nu conținea nici un fel de invitație spre a veni mai aproape.

Ea a continuat:

— În caz că-ți vine greu să mă crezi, poftim, poate că astea or să te ajute!

Și-a vârât mâna într-o gentuță de-un roșu stins, strânsă în șnur ca o punguță, și mi-a întins două fotografii vechi. Prima înfățișa o femeie tânără și frumoasă, purtând un costum de balerină mulat pe corp, negru și lucios. Am fost uimit, când m-am uitat la chipul acelei balerine, să regăsesc ochii mari ai Thelmei, scrutându-mă de peste decenii.

— Asta, m-a informat Thelma, când m-a văzut întorcându-mi privirea spre cea de-a doua poză, a unei femei de șaizeci de ani, încă arătoasă, dar cu un aer apatic, a fost făcută cam cu vreo opt ani în urmă. Precum vezi...

Și-a trecut degetele prin părul nepieptănat și a continuat:

— Nu mă mai preocupă felul cum arăt...

Deși îmi venea greu să mi-o imaginez pe această femeie bătrână și șleampătă având o legătură amoroasă cu terapeutul

ei, n-am spus nimic din care să reiasă că n-aș crede-o. De fapt, n-am scos nici un cuvânt. Încercasem să rămân în totalitate obiectiv, dar ea trebuie să fi remarcat vreun semn de neîncredere din partea mea, un indiciu mărunț, poate o minusculă dilatare a pupilelor. Am hotărât să nu protestez când mi-a imputat că n-o cred. Nu era momentul să mă întrec în galanterii — și noțiunea unei septuagenare neîngrijite care se vede bolnavă de dragoste și înamorată până peste cap chiar că avea ceva abracadabrant! Ea știa acest lucru, eu îl știam, și ea știa că eu știu.

Curând am aflat că, de-a lungul ultimilor douăzeci de ani, Thelma fusese cronic deprimată și aproape fără întrerupere sub tratament psihiatric. În mare parte, terapia ei se desfășurase la clinica de sănătate mentală finanțată de consiliul local, unde fusese tratată de o serie întreagă de viitori specialiști care-și făceau practica acolo.

Cam cu unsprezece ani în urmă, începuse tratamentul cu Matthew, un intern la psihologie tânăr și chipeș, cu care se întâlneau la clinică săptămânal, timp de opt luni, iar apoi continuase să-l viziteze la cabinetul lui particular vreme de încă vreun an. În anul următor, când Matthew s-a dus să lucreze cu normă întreagă la un spital de stat, trebuise să renunțe la toți pacienții lui particulari.

Thelma și-a luat la revedere de la el cu multă tristețe. Matthew era, de departe, cel mai bun terapeut pe care-l avusese vreodată, și ajunsese să țină mult, chiar foarte mult la el, iar pe parcursul acelor douăzeci de luni de tratament cu el ora de terapie fusese lucrul pe care-l aștepta cu nerăbdare toată săptămâna. Cu nimeni altcineva înaintea lui nu mai fusese Thelma atât de sinceră și deschisă. Nici un alt terapeut dinaintea lui nu se arătase atât de scrupulos de onest, de direct și de blând cu ea.

Thelma i-a ridicat osanale lui Matthew timp de câteva minute.

— Avea atâta duioșie în el, atâta grijă afectuoasă... Am mai cunoscut și alți terapeuți care încercau să fie calzi, să te facă să te simți în largul tău, dar Matthew era altfel. Lui *chiar* îi păsa, el *chiar* mă accepta așa cum eram! Indiferent ce făceam, ce lu-

cruri oribile îmi treceau prin cap, știam că el le va accepta și că va accepta totuși... cum ziceți voi? ... să mă confirme... Ba nu, să mă valideze! M-a ajutat așa cum o fac terapeuții de obicei, dar a făcut mult mai mult.

— De exemplu?

— Mi-a făcut cunoștință cu dimensiunea spirituală și religioasă a vieții. M-a învățat să-mi pese de toate faptele de pe lume. M-a învățat să mă gândesc la motivele pentru care am fost trimisă aici pe pământ. Dar nu trăia cu capul în nori. Era aici, lângă mine și cu mine!

Thelma se animase toată — cuvintele îi ieșeau din gură ca un răpăit de mitralieră și arăta în jos, spre pământ, și în sus, spre cer, în timp ce vorbea. Era limpede că-i plăcea să vorbească despre Matthew.

— Îmi plăcea la nebunie cum se lua la harță cu mine! Nu mă lăsa să mă fofilez cu nimic. Întotdeauna mă trăgea de urechi pentru obiceiurile mele infecte.

Această exprimare a ei m-a lăsat perplex. Nu se potrivea cu restul prezentării. Dar se vedea că Thelma își alege cu grijă cuvintele, așa încât am presupus că fuseseră vorbele lui Matthew, probabil un exemplu al tehnicii lui splendide! Sentimentele mele negative în direcția lui se intensificau rapid, dar le-am ținut pentru mine. Din felul cum vorbea Thelma despre el, era clar că n-ar fi primit cu bunăvoință nici un fel de observație critică la adresa lui Matthew.

După plecarea lui Matthew, Thelma începuse să facă terapie cu alți terapeuți, dar nici unul nu reușise să-i meargă la suflet sau s-o ajute să-și prețuiască viața așa cum o făcuse Matthew.

Închipuiți-vă, așadar, cât de încântată a fost, la un an după ultima lor ședință de psihoterapie, să-l întâlnească întâmplător într-o sâmbătă după-masă în complexul comercial Union Square din San Francisco. Au stat la taclale și, ca să scape de iureșul celor ieșiți la cumpărături, s-au așezat să bea o cafea în cafeneaua hotelului St. Francis. Erau atât de multe de spus, atât de multe lucruri pe care Matthew voia să le afle despre ce mai făcuse Thelma în ultimul an, încât cafeaua lor s-a lungit până spre ora cinei, așa că au traversat pe jos piața către restoran-

tul Scoma's, în zona Fisherman's Wharf, pentru un *cioppino* de crab.

Totul părea, nu știu cum, foarte firesc, de parcă ar mai fi ieșit de nenumărate ori până atunci la masă împreună. În realitate însă relația lor fusese una strict profesională, care nu depășise în nici un fel granița formală dintre terapeut și pacient. Învățaseră cum să se cunoască unul pe celălalt în segmente săptămânale de exact cincizeci de minute — nici mai mult, nici mai puțin.

Dar, în seara aceea, din rațiuni pe care Thelma nici măcar acum nu poate să le înțeleagă cu mintea, ea și Matthew alunecaseră în afara realității cotidiene. Nici unul nu s-a uitat la ceas; s-au prefăcut, printr-o complicitate fără vorbe, că nu e nimic neobișnuit în a discuta ca două persoane private sau în a ieși la o cafea ori la cină împreună. Părea ceva absolut firesc ca Thelma să-i aranjeze lui Matthew gulerul strâmbat de la cămașă, să-iculeagă o scamă rătăcită de pe sacou, să-l ia de braț în timp ce urcau pe Nob Hill. Părea absolut firesc ca Matthew să-și descrie noua „vizuină” din Haight, și cu-atât mai firesc pentru Thelma să declare că i-ar face o plăcere absolut nebună s-o vadă! Amândoi chicotiseră amuzați când Thelma pomenise despre Harry, soțul ei, că e plecat din oraș; aproape că nu era zi a săptămânii în care Harry, ca membru în consiliul consultativ al Asociației Cercetașilor din America, să nu ia cuvântul la diverse întruniri de-ale cercetașilor, de mai peste tot din America! Matthew părea amuzat că nimic nu se schimbaseră; nu era nevoie să-i explice nimic... la urma urmei, știa deja totul despre ea.

— Nu mai țin minte, a continuat Thelma, mare lucru din restul acelei serii, cum s-au petrecut lucrurile, cine pe cine a atins mai întâi, cum ne-am hotărât să ajungem în pat. N-am luat nici o decizie, totul s-a întâmplat așa, pur și simplu, fără nici un efort, în mod spontan. Ce îmi amintesc totuși foarte limpede este că momentele petrecute în brațele lui Matthew au fost dumnezeiești... printre cele mai fericite din viața mea.

— Spune-mi ce s-a întâmplat mai departe.

— Următoarele douăzeci și șapte de zile, din 19 iunie până pe 16 iulie, au fost de-a dreptul fermecate. Vorbeam la telefon